

3. La monumental Serrella i altres aspectes del terme

Quatretondeta es troba als repeus d'ombria d'un gran anticlinal calcari de la serralada Bètica, que s'estén en forma d'arc muntanyenc des de Benasau fins a la Xortà (Callosa d'en Sarrià). A Quatretondeta, l'orientació de la serra és OSO-ENE, però gira a NO-SE cap a Callosa. La carena de Serrella té per cotes màximes la penya de l'Heura (1.371 m), el pla de la Casa (1.387 m), la mallada del Llop (1.360 m) i el Recingle Alt (1.359 m). És una mola de roques formades entre el cretaci (fa entre 135 i 72 milions d'anys) i l'eocè (ara fa 58-36 milions d'anys), molt fracturades i desfetes formant runars; cosa que deixa al descobert, enmig dels mateixos runars, espectaculars agulles o frares de roca.

Els famosos Frares, pilars de calcària nummulítica de fins a 50 m d'alçada, es localitzen a mitjan alçada, a uns 1.100-1.200 m, enmig d'un vessant molt costerut, que ha afavorit durant mil·lennis l'erosió; sobretot, en paleoclims de l'era oligocena. S'estima que el cim de Serrella, on l'aigua es gela fins a 100 nits al llarg de l'any, es veié molt afectat per gelades i nevades intenses i reiterades durant les repetides glaciacions que se succeïren en l'era geològica quaternària. En el procés morfoclimàtic o termoclàstic d'esmicolament o disgregació de la roca, cooperen el fort declivi del vessant d'ombria (hi ha runars amb 47° d'inclinació a la lloma del Cantal); la pluja torrencial, que arrossega roques coster avall; espècies rupícoles arrelades en clavells de roca, i transeünts imprudents.

Els pinacles naturals o agulles verticals de pedra, popularment conegudes com "els Frares" de Quatretondeta, constitueixen una formació geològica anomenada megalapiaz o mega-rascler. Es tracta d'una estructura exokàrstica, resultant de la degradació del karst o bloc plegat de roques calcàries, carbonatades i poroses, en els quals s'obrin diàclasis, badalls en estructura bretxoïde, en els quals penetren la pluja, el ros i la neu. Quan aquesta aigua es congela en les nits d'hivern cru, fractura les roques i, amb el pas dels mil·lennis, acaba deixant-hi un aiguavés es-

Quatretondeta i Serrella (PS)

cultòric i màgic: de puntes verticals entre pedrisses. L'acumulació de clastos solts (runa, cantals), que nosaltres denominem runars, cantalars o esgoladors, perquè formen talussos i cons on es fàcil esvarar, redolar i esgolar-se cap avall, es diuen també esbaldregalls. Quant al fenomen dit gelivació, crioclàstia o gelifracció (rompuda per dilatació del gel, que fa de tascó i eixampla els clavills), val a dir que es documenta també als Mallos de Riglos, a Aragó, o als Frares de Montserrat, a Catalunya. Els colons catalans de l'Alcoi, la Cocentaina i la Gorga

del segle XIII importaren el topònim ací.¹⁰ A banda de frares, també s’hi formen coves “foradades” i “finestres” com la del Recingle Alt, rebatejat per algun excursionista naïf amb el ridícul nom de “la penya d’Àfrica”.¹¹

¹⁰ També hi ha a Muro una coneguda penya del Frare; el Fraret d’Agres al poble homònim; a Onil, el Frare Quintó, i a Llíber, la roca del Frare.

¹¹ Perquè li va paréixer “un mapa d’Àfrica”. És qüestionable: no pareix un mapa d’Àfrica. És un forat.

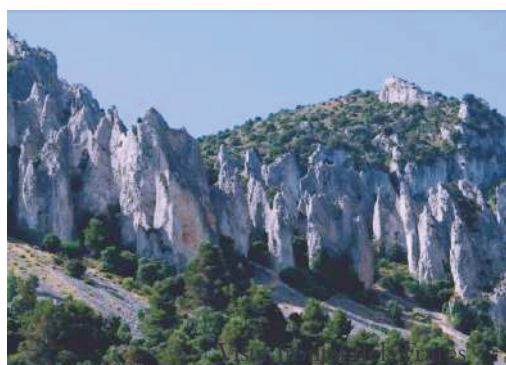

Quatretondeta i Serrella nevada (JS)

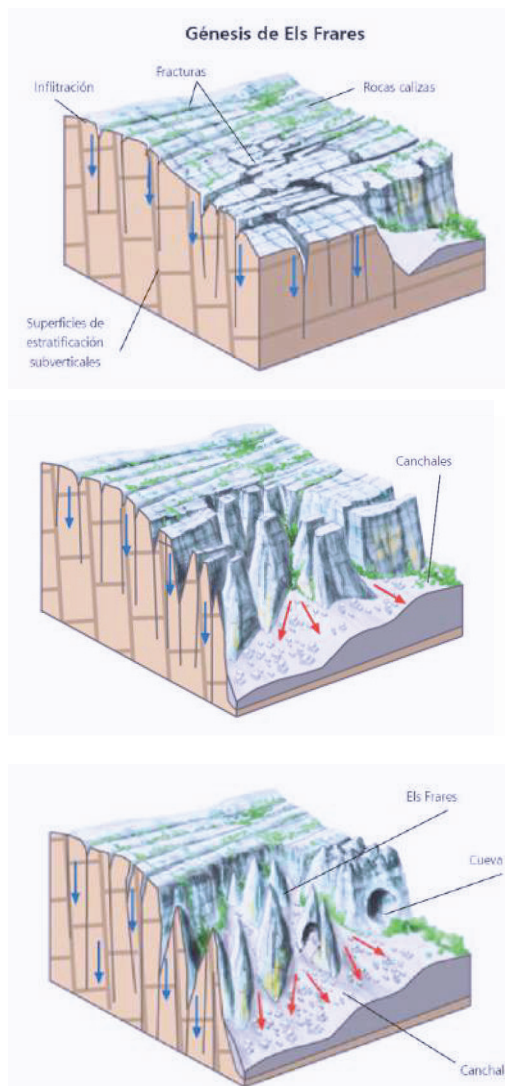
Runars i Frares: agulles de pedra (OM)

El “pla” de la vall —és un dir— el configuren tossals cònics, replans retallats i llomes altes. El tossal del Borreguero (726 m) és el més caramullat. El poble, que en principi fou un corral, es localitza prop de fonts i del barranc del Racó, resguardat del mal vent pel referit tossal del Borreguero i per altres tres més: el tossal de Ca Marignàsia, el de la Caseta de la Llum i el dels Blanquinals. Aquests turons abancalats descansen sobre la roca mare de la serra, que, per efecte dels plegaments tectònics, es troba molt fonda a la vall de Seta. En contraposició a l’anticlinal de la muntanya, forma una profunda depressió geosinclinal. Dins aquesta fondalada, durant una intrusió marítima, anaren acumulant-se successius estrats de roca sedimentària, en l’era miocènica (fa 26 milions d’anys).

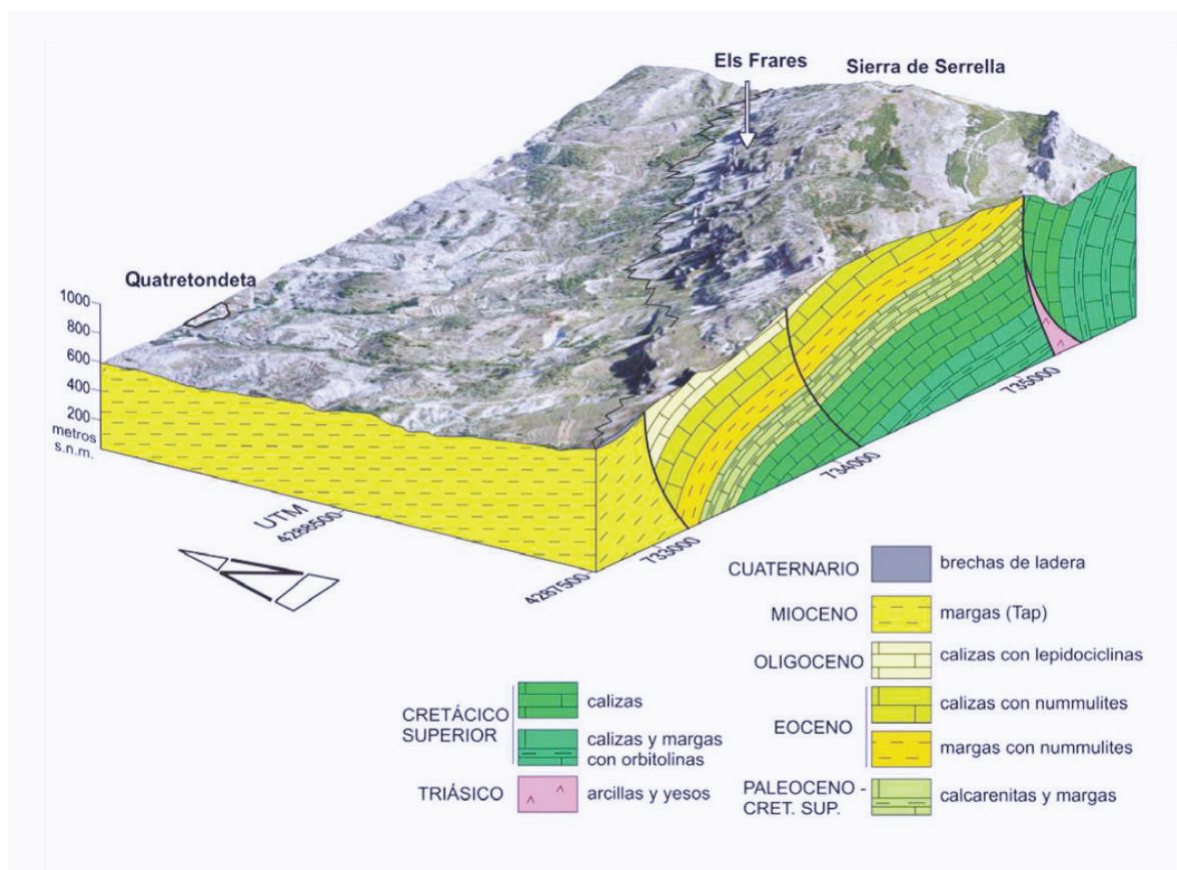
Cingles i runars al cim de Serrella (OM)

Formació geològica dels Frares,
segons Juan José Durán

La capa sedimentària miocènica més fonda i més grossa en diferència, destapada pels profunds barrancs, és la pedra de tap, rica en calç i de color gris blavenc. Es desgruna fàcilment, el que ajuda a entendre les excavacions practicades pel riu de Seta i afluents. La blavor del tap s'explica per la seua formació en una mar bastant fonda i mancada d'oxigen. Es tracta d'un rocam impermeable i fluïx, que es desfà per exposició a l'aire i forma un argila blanca damunt la qual es deposita un darrer estrat sedimentari, de terra rogenca. Aquesta última és de quan la mar començà a retirar-se i hi havia aigües superficials riques en oxigen, element responsable de la rojor, del color rovell. Amb el pas de mil·lennis i mil·lennis, part de la terra vermella i blanca s'ha precipitat pels ribassos, per efecte de l'erosió de la pluja, i això fa que en molts bancals es presente mesclada. Els llocs on aflora la terra blanca s'anomenen *blanquinals*; aquells on aquesta ha sigut erosionada i ha deixat al descobert el tap en pilot, s'anomenen *taperals*. A la vall d'Albaida (< àrab *al-baydâ*, 'la terra blanca') el tap es coneix denomina també *pedra llacorella* i apareix "en llibre" (estrats subhoritzontals blancs) o "en pilot", tal com es veu a la vall de Seta. De tot açò escrigué el botànic Cavanilles, pel 1792. Observà que, a les valls de Travadell i Seta...

...es el suelo de marga gredosa, tan blanca en partes, que deslumbra quando la hiere el sol, y todo surcado por barrancos, sucesivamente más profundos hacia poniente [...]. La misma calidad de tierra se descubre en el fondo y ribazos de los barrancos. Y esto parece probar que su antiguo ser y formación fue semejante, si no la misma, que la del valle de Albayda, y que el *albarís* ocupó antiguamente los surcos hoy día excavado a cincuenta, ciento y más pies de profundidad.

Tall geològic de Quatretondeta i Serrella, segons Juan José Durán

Completa la descripció Martí i Gadea en *Trossos i mossos* (1906):

El *terreno* és tot de tap, una espècie de ciment, molt blau i dur quant més fondo, compacte i prou resistent. L'aire i l'aigua el van desfent. I, mesclat amb terra bona, cria vinyes i oliveres si se'l cuida i se l'abona [...]. La terra és prou productiva, no obstant que el clima és gelat, sent corpu-
lents tots els arbres, a pesar de ser secà.

El clima de Quatretondeta és mediterrani, però tirant a continental, per la relativa elevació de la vall. La temperatura mitjana anual es de 14,3° C, amb una màxima absoluta de 38,6° C per juliol i una mínima de 7,2° C per gener. La pluja oscil·la entre els 550 mm o litres per m² del poble i els vora 700 mm de l'alt de Serrella. Les precipitacions es concentren sobretot en les primaveres, sobre tot en la primavera d'hivern: de setembre a desembre, amb un màxim al novembre. Sol ploure uns 50 dies a l'any, de manera irregular i, de vegades, torrencial, sovint amb vent “de Provença” o gregal. La neu es fa present alguns dies a l'any, sobretot a la serra; per bé que les nevades d'ara són més rares i moderades que les que s'esdevenien en la culminació de la petita edat del gel (1580-1830), ben percebuda al nostre país en les dècades de 1760-1780. S'explica així que Cavanilles descriguera el cim de Serrella com un “monte cubierto de nieve muchos meses”, cosa que feia molt útil la nevera del Pla de la Casa. Hui en dia, ja no: deu dies nevat com a molt. I els fenòmens com la nevada grossa del 1926, que deixà metre i mig de talló, ja no es coneixen; com tampoc els canalons de gel que penjaven de les volades de les teulades en hivern.

El clima mediterrani, amb sequera estiuenca, propicià que en la prehistòria fora tot un dens carrascar, que els humans han anat degradant a partir del neolític fins a reduir-lo a la mínima expressió en el segle XIX. El Carrascal de Quatretondeta, del qual només queda el topònim, fou destruït quan el feudalisme —que el protegia des del segle XIII— s'abolí (1812-1837). El diccionari de Madoz (1847) ho recull: “Por la parte de Cuatretondeta había antes un hermoso carrascal, que totalmente ha desaparecido, quedando hoy en día solo algunas encinas. Lo restante de la montaña puede considerarse pelada”. S'hi observen pel vessant alguns carrasques solitàries i rogles de carrascar i coscollar relict; juntament amb els pins blancs o d'Alep (*Pinus halepensis*) i algun pinastre (*Pinus pinaster*) en estrats inferiors i un matollar de romer, argelaga, mançanilla, cepell, estepa, espinal (*Crataegus monogyna*), sàlvia, espígol, ginebre, etc.; així com la població més meridional de grèvols (*Ilex aquifolium*) del País Valencià. En perill de desaparició estan els arbres d'altura o de clima relativament fred, més abundants en climes de segles passats, com són el fleix (freixe de flor, *Fraxinus ornus*), l'aladern (*Rhamnum alpina*) o el teix (*Taxus baccata*).

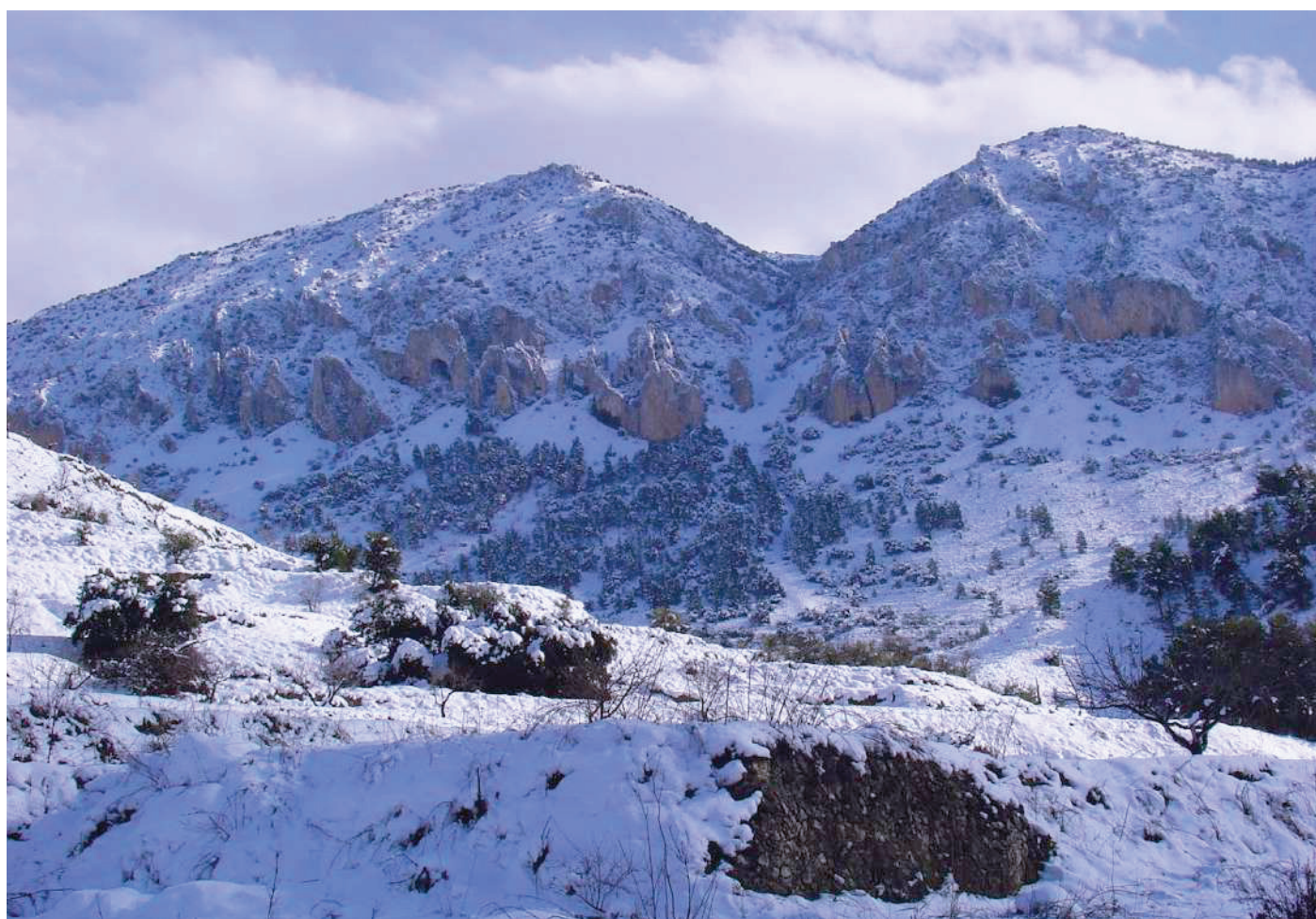
Les roques i cingles del cim de Serrella, les colonitzen heures (*Hedera helix*) i la vegetació rupícola: punxonosos coixinets de monja (*Erinacea anthyllis*), sobretot.

Quant a la fauna, la vall de Seta ha gaudit tostemps d'una extraordinària varietat d'aus, algunes de les quals (tords, perdius, guatles, etc.) permetien l'exercici de la caça. L'actual societat local de caçadors es beneficia hui dels trofeus cinegètics.

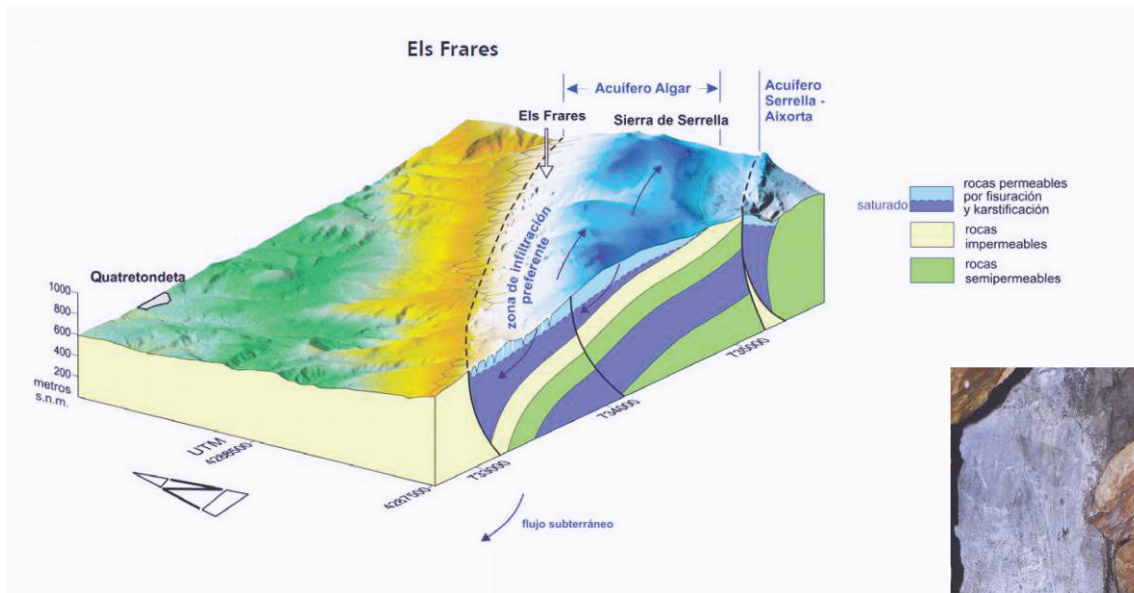
Passant a l'assumpte de la hidrografia, advertirem que l'aigua no abunda; únicament en any i temps *plovedor*. El terme és quasi tot de secà i els barrancs solen estar eixuts bona part de l'any. Els aqüífers calcaris que s'engulen l'aigua i la neu de Serrella, la fan circular fins a les fonts de l'Algar, magnífiques i sempre brolladores. En canvi, el vessant de tramuntana de la serra, on es localitza Quatretondeta, únicament recull els escorrims de runar que alimenten les fonts de la Serra, la font Roja —d'on beu el poble—, la de l'Espinar i la de la Canal. La dels alcavons (àrab *al-qâbû*, 'la volta' arquitectònica) del barranc de la Vinyeta és la captació artificial, islàmica, d'un aqüífer semi-subterrani que concentra sumalls de tap. Gràcies a aquestes galeries, Quatretondeta ha gaudit de mil anys d'hortetes: un discret regadiu. Superficial i precari, així mateix, és el brollador dels Dos Xorros, vora el poble. El tap és impermeable. I quan apareix algun sumador cavaller, com és el de l'Ullalet, es troba tan fondo, que no pot aprofitar-se per al reg o per a altres utilitats.

Menys satisfactori és, encara, l'afer de les comunicacions. Entre Xàtiva/*Saetabis* i Lucentum/*Alacant*, les calçades romanes eren del tot desconegudes. Durant els últims mil·lennis només s'han conegut camins de ferradura. Una d'aquestes, poc freqüentada, comunicava en el segle XII Cocentaina/*Qusantâniya*, medina i capital de les Muntanyes, amb les valls de Xaló i de Tàrbena per Quatretondeta i Castells. No és que fórem un atzucac, però els camins principals discorrien més al nord (Cocentaina-Dénia per Planes i Pego) i més al sud (Cocentaina-Altea per Benasau i Guadalest). La situació d'aïllament persistia pel 1914, quan les diligències d'Alcoi només arribaven a Gorga. Pel 1925 començaren els desmunts per a traçar la carretera de Quatretondeta,

amb el saldo d'un mort i un ferit greu per explosió accidental. Ara bé, quan Carles Sarthou visità la vall de Seta a l'om d'animals, el 1930, no havia avançat l'obra. L'erudit comparà els nostres pobles amb Las Hurdes (Extremadura), una comarca visitada propagandísticament per Alfons XIII (1922). Se la considerava la més aïllada i més pobra d'Espanya.

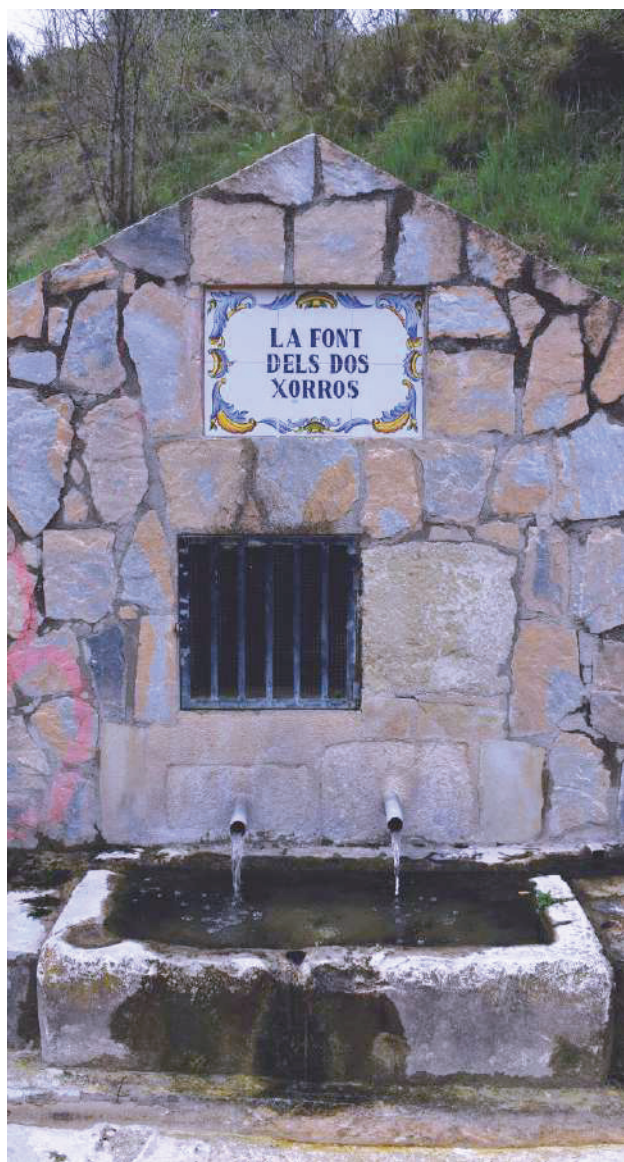
La nevada del 2006 (JM)

Els barrancs de la Vinyeta i del Juncal (a la Teulera),
després de les pluges extraordinàries de març del 2022

Alcavó de la font de la Vinyeta

La font dels Dos Xorros, vora el poble

A peu, i amb el cabàs al muscle. Dècada del 1930

Amb el matxo, anant a llaurar el bancal

Quan s'acabà l'obra, l'any 1932, tot el poble baixà a rebre el primer automòbil: la civilització moderna. A partir d'aleshores, la gent de Castells, Famorca i Fageca acudia a Quatretondeta; deixava lligada la cavalleria i agafava l'Alcoiana: el transport públic, que continua funcionant hui (línia Alcoi-Famorca-Quatretondeta; empresa Vectalia, del grup Subús) amb un trajecte d'anada a Alcoi (de 10 a 11,25 h) i un de tornada a Quatretondeta (de 17 a 17,50 h). Açò, pel que fa a la sinuosa carretera CV-754 de Gorga a Quatretondeta. En els anys 1942-1945 es construí una carretereta de terra, l'actual CV-720, entre les viles de Gorga i Pedreguer, que passava per Fageca i Famorca. Amb aquesta enllaçaria anys després la de Quatretondeta. El camí de Benasau, un altre dels eixos principals del terme, no passa de ser en l'actualitat una pista asfaltada.¹² La resta de camins (el de Balones, el de Costurera i Benimassot, el de la Terranova, el de la Font Roja, etc.) es troben en precari estat de conservació per causa de l'erosió pluvial. Comuniquen el poble amb les diverses partides agrícoles; excepte la pista de Serrella, que discorre pel cim de la muntanya. Quant als ponts, fins i tot els de la carretereta, toleren només el pas d'un vehicle. Comptat i debatut, la vall de Seta, i Quatretondeta en particular, romanen "allà on el Nostre Senyor va perdre les espadenyes"; políticament oblidats pels segles dels segles.

¹² La importància històrica del camí de Benasau rau en el fet que molts moriscos d'ací, des del segle XIII, adquiriren terres al reialenc de Penàguila. Allí eren franques i, per tant, no partien collita. El 1609, arran de l'expulsió, aquests bancals foren donats pel rei al marquès de Guadalest.

Empedrat del carrer de Sant Gregori pel 1950. Ca Brígida al fons